

Fercsák Balázs¹

Vallási polgárháború Szudánban

Religious Civil War in Sudan

Absztrakt

Az 1956-ban megalakult Szudáni Köztársaság a függetlenné válását követően két brutális polgárháborút is megélt. Az ország északi, muszlim arabok lakta és a déli, többnyire keresztény és animista vallásúakat magában foglaló területei közötti feszültségek az angol–egyiptomi közös uralom és gyarmati fennhatóság megszűnését követően, szinte rögtön a felszínre törtek. Közel fél évszázad, rengeteg áldozat és két békeegyezmény kellett ahhoz, hogy Dél-Szudán végül elszakadva az anyaországtól, 2011-ben független állammá váljon. Jelen tanulmány a fegyveres erőszakhoz vezető folyamatokat, azok vallási aspektusait és a polgárháborúk tekintetében lényeges, egyéb körülményeket foglalja össze.

Kulcsszavak: Szudán, polgárháború, vallás, iszlamizáció

Abstract

The Republic of Sudan, established in 1956, has experienced two brutal civil wars since its independence. Tensions between the Muslim-Arab north and the predominantly Christian and animist south of the country erupted almost immediately after the end of Anglo-Egyptian joint rule and colonial rule. It took nearly half a century, countless sacrifices, and two peace treaties for South Sudan to finally break away from the mother country and become an independent state in 2011. This study summarises the processes leading to armed violence, their religious aspects, and other circumstances relevant to civil wars.

Keywords: Sudan, civil war, islamisation, arabisation

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.

Bevezetés

Az úgynevezett kondomíniumi szerződés² értelmében 1899-ben Szudán mintegy fél évszázados időtartamra angol–egyiptomi közös uralom alá került, ami a gyakorlatban angol gyarmati fennhatóságot jelentett. 1951-ben az egyiptomi parlament a kondomíniumi szerződést hatályon kívül helyezte, s a Nagy-Britanniával kötött új megállapodás értelmében egy hároméves átmeneti időszak leteltét követően az ország jövőbeni helyzetéről a szudáni parlamentnek kellett döntenie. Az északkelet-afrikai ország 1955-ben független állammá vált,³ majd 1956. január 1-jén kikiáltották a Szudáni Köztársaság megalakulását. Az ország két polgárháborúja folyamán az északi rezsimiek harcoltak több déli szövetség ellen, az észak megpróbálta kiterjeszteni vallását és nyelvét délre, ahol elutasították ezeket az erőfeszítéseket. Mindez egymás ellen uszította Észak-Szudán többségében arab és muszlim népességét a dél fekete-afrikai és nem muszlim populációjával.⁴ Bár a két polgárháború során a vallási hovatartozás a nemzeti identitás alapvető jelzőjeként szolgált, egyik konfliktus sem értelmezhető kizárólagosan vallási konfliktusként.⁵ A valláson kívül más fontos körülmények⁶ is szerepet játszottak a polgárháborúkban, a Szudán északi és déli része között fennálló vallási ellentét, valamint az északi kormányzatok erőszakos iszlamizációs törekvései azonban Dél-Szudán 2011-ben történt függetlenné válásáig mindvégig nyomon követhetők.

Szudán két polgárháborúja

Az ország első polgárháborújára 1955 és 1972 között került sor, a harcok a domináns arab-muszlim észak és a keresztény, valamint a hagyományos, bennszülött vallású déli fegyveres csoportok között (illetve esetükben sokszor egymás ellen is) zajlottak. Az elsődleges cél – nem mellesleg az erőszakos arabizálás és iszlamizáció előtérbe kerülése miatt is – a déliek önrendelkezésének kivívása volt az északi muszlimok fennhatósága alól. A déliek az Anyanya Nemzeti Fegyveres Erőkhöz (Anyanya National Armed Forces) tömörülve harcoltak a polgárháború során az északi kormányzatokkal szemben. 1969 májusában a szudáni hadsereg tisztikarának egy része Dzsafer Muhammad Nimeri ezredes vezetésével, vértelen puccsal megdöntötte az 1964 óta hatalmon lévő demokratikus kormányt. Nimeri eleinte katonai erő alkalmazásával akarta rendezni a déli kérdést, azonban később tárgyalásokat kezdeményezett a lázadó csoportokkal. 1972-ben megszületett az Addisz-Abeba-egyezmény, ami véget vetett

² Az 1899. január 19-ei kondomíniumi megállapodás angol–egyiptomi közös kormányzati igazgatást jelentett Szudán felett, amelyben az egyiptomi részvétel csupán jelképes volt. WARBURG 1970: 163.

³ Az ország lakóinak több mint kétharmada Szudán északi és középső részén élő arabokból és núbiai feketékből állt, míg a déli területeken főleg (sok nagy törzsből álló) szudáni és nilusi fekete-afrikai népcsoportok éltek, a népesség túlnyomó része szunnita muszlim vallású volt. Szudán déli részén ugyanakkor továbbra is a törzsiség dominált, ahol elsősorban a bennszülött vallások és a kereszténység követői éltek. A modern korban az iszlám Szudán fő vallása, bár a kopt kereszténység, a római katolicizmus, a protestantizmus és az evangélikus kereszténység is gyakorolható az országban (több keresztény ünnep, köztük a karácsony és a húsvét is nemzeti ünnep). CARNEY–YATES 2018: 9.

⁴ TOFT et al. 2011: 161.

⁵ PATTERSON 2013: 4.

⁶ Lásd ALI–MATTHEWS 1999; BAARSEN 2000; ROTBERG 2003; ROGIER 2005; HERR 2010; TOFT et al. 2011; OTTAWAY – EL-SADANY 2012; PATTERSON 2013; NASONG'O 2015; STAPLETON 2018.

Szudán első polgárháborújának. A polgárháború időtartama alatt a vallási feszültségek folyamatosan jelen voltak, a muszlim-arab északiak, akik már az 1956-ban megalakult új kormányban is túlsúlyban voltak, felsőbbrendűnek tekintették magukat a keresztény-tradicionalista és fekete déliekhez képest.⁷ Az Addisz-Abeba-egyezmény alapján Dél-Szudán autonóm státuszt kapott, az Anyanya felhagyott a fegyveres küzdelemmel, a lázadók nagy részét integrálták a szudáni hadseregbe. Az egyezmény azonban (valójában) sem a déliek autonómiával kapcsolatos aggodalmait, sem a vallási feszültségeket nem kezelte.⁸ A megállapodás csak átmeneti haladékot kínált, s az észak továbbra is „gúnyosan” viselkedett. A muszlim fundamentalizmus tovább erősödött, és a Muszlim Testvérek gyökeret vert a katonaságban, a közszolgálatban és az iskolákban egyaránt.⁹

1983. június elején Nimeri a közvetlen kormányzás mellett döntött a déli területek vonatkozásában, kijelentette, hogy az arab az egyetlen hivatalos nyelv Szudánban, és megszüntette a hadsereg területi alapú integrációját.¹⁰ Ugyanezen év szeptemberében az egész országra kiterjedően, beleértve a dél-szudáni autonóm területeket is, bevezették az iszlám jogrendszeren alapuló törvénykezést. Nimeri kijelentése, miszerint Szudánt ezentúl a sária fogja uralni, ellenérzést és félelmet keltett a nagyszámú nem muszlim lakosságban, különösen a déli országrészekben.¹¹ A sária bevezetése, valamint Dél-Szudán tartományokra osztása felkelésekhez s egyben az ország második polgárháborújához vezetett. John Garang irányítása mellett megalakult a Szudáni Népi Felszabadítási Mozgalom/Hadsereg (The Sudanese People's Liberation Movement/Army, SPLM/A), amely a déli harcoscsoportokat magában foglalva küzdött a szudáni reguláris hadsereg ellen (illetve eltérő etnikai összetétele¹² miatt sokszor egymással is) a polgárháború során. 1988 végére mintegy 3 millió ember menekült északra, 300 ezer szudáni menekült éhezett Etiópiában, és több mint 250 ezer meghalt délen¹³ a fegyveres konfliktus következtében (Nimerit 1985-ben vértelen puccsal eltávolították a hatalomból). 1989-ben Omár Haszan Ahmed el-Besír dandártábornok a Nemzeti Iszlám Fronttal (National Islamic Front) a háta mögött katonai puccsot hajtott végre az országban. A katonai vezetők és az iszlamista szélsőségesek szövetségének¹⁴ időtartama alatt az 1990-es években a vallási elnyomás még inkább fokozódott. 2002 januárjában az Egyesült Államok közvetítése révén tűzszüneti megállapodás jött létre a Besír-rezsim és az SPLM/A között. A békefolyamat 2003-ban indult el, 2005-ben pedig megalakult a dél-szudáni kormány, amelynek elnöke John Garang lett, aki egyidejűleg Szudán nemzeti alelnökévé is vált.¹⁵ Az átfogó békemegállapodás (*comprehensive peace agreement*, CPA) értelmében a polgárháború lezárása utáni hatéves átmeneti időszakot követően népszavazásnak kellett döntenie Dél-Szudán függetlenségéről, amelynek eredményeképpen 2011. július 9-én az ország független

⁷ STAPLETON 2018: 92.

⁸ PATTERSON 2013: 5–7.

⁹ BOULDEN 2013: 309.

¹⁰ STAPLETON 2018: 94.

¹¹ OTTAWAY – EL-SADANY 2012: 5.

¹² Egyes felmérések szerint Szudánban több mint 500 különböző etnikai csoport található. BAARSEN 2000: 17.

¹³ STAPLETON 2018: 95.

¹⁴ OTTAWAY – EL-SADANY 2012: 6.

¹⁵ STAPLETON 2018: 96.

állammá vált. A második konfliktus 22 éve alatt körülbelül 2,2 millió civil halt meg, és 4 millió ember vált hontalanná,¹⁶ az észak–dél közötti vallási feszültségek a korábbiaknál is markánsabban jelentkeztek.

Összességében a két polgárháború során az északi, muszlim elit folyamatosan arra törekedett, hogy uralma alá hajtja a rebellis déli területeket, rájuk erőltetve az iszlámot, illetve az arab nyelvet. Szudán első polgárháborújában a déliek fő célja az önrendelkezés, a muszlim északról való függetlenség kivívása volt, a vallási ellentétek pedig fokozták a feszültségeket észak és dél között. Az ország második polgárháborújában a vallási elnyomás meghatározó tényezőként jelentkezett. Az 1983 őszén Nimeri által bevezetett úgynevezett szeptemberi törvények jelentős hatással voltak az erőszak fokozódására, a fegyveres harcok további eszkalációjára. Szudán második polgárháborújának egyik fő oka volt az iszlám rezsim sária törvénykezésének kíméletlen verziója és az ellenállás, amit ez kiváltott a nem muszlim kisebbségek között délen, beleértve a keresztényeket és animistákat is.¹⁷ Az északi elit fundamentalista iszlámhoz igazítása és a kormány által egész Szudánra – még ahol nem muszlim populáció élt, ott is – bevezetett sária a szudáni politika középpontjába tolta a vallást, és segített kiobbantani egy másik polgárháborút észak és dél között.¹⁸

Vallási ellentétek

Szudánt vallási szempontból, nyelvileg és kulturálisan is régóta a megosztottság jellemezte (a kereszténység már a 6. században jelen volt, az iszlám a 7. században terjedt el). A függetlenség közeledtével aztán egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az új köztársaságban a déli területek lakóit alárendelt helyzet fenyegeti az északi muszlimokkal szemben. Az Umma Párt és a Nemzeti Unionista Párt északi politikusai azzal érveltek, hogy Szudán egy iszlám ország, és egy sárián alapuló iszlám parlamentáris köztársaság kialakítását szorgalmazták.¹⁹ 1956 szeptemberében megkezdődött Szudán végleges alkotmánytervezetének előkészítése; a vallási vezetők, többek között al-Mahdi és al-Mirghani, a Muszlim Testvérekhez²⁰ csatlakozva – előre vetítve Szudán öt éven belüli teljes iszlamizációját – egy iszlám parlamentáris köztársaság létrehozását szorgalmazták, ahol a jogrendszer legfőbb forrása a sária, a hivatalos nyelv az arab, és az iszlám mint vallás egyesítette volna a nemzetet. Az iszlamizáció elleni déli tiltakozásokat elutasították, azonban tekintettel az 1958-ban Ibrahim Abbúd tábornok által végrehajtott katonai puccsra, az alkotmánytervezet nem lépett hatályba.²¹ A vallási feszültségek Szudánban a katonai hatalomátvételt követően sem mérséklődtek, Abbúd továbbra is prioritásként kezelte az iszlám törvények és az arab nyelv elterjesztését délen, miközben az észak megtartotta az állam összes kulcsfontosságú funkciójának

¹⁶ PATTERSON 2013: 6.

¹⁷ TOFT et al. 2011: 44.

¹⁸ TOFT et al. 2011: 161–162.

¹⁹ PATTERSON 2013: 5.

²⁰ A modern iszlamizmus első szervezete az 1928-ban Egyiptomban megalakult Muszlim Testvérek. „Az éledező és erősödő regionális, illetve lokális nacionalizmusokkal szemben a Testvérek alternatívát kínáltak, mégpedig az iszlámot, s annak is elsősorban a politikai dimenzióját.” ROSTOVÁNYI 2020: 45.

²¹ OTTO 2010: 188.

ellenőrzését.²² A rezsim 1960-ban komolyan belekezdett az oktatás és a közigazgatás erőszakos arabizációjába az ország déli részein, előtérbe helyezte az iszlamizációt, és korlátozta a keresztény templomok és iskolák működését, olyan feltételeket teremtve, amelyek mellett a kompromisszum lehetetlenné vált. 1961 februárjában pedig a déli területeken felcserélte a heti pihenőnapot a muszlim vallási napra (vasárnapról péntekre), aminek következtében a déliek onnantól kezdve az addigi törekvéseik helyett már független államot követeltek (e követelés révén az Abbúd-rezsim déli elnyomása még erőszakosabbá vált).²³

Abbúd bukása után (Szudán politikai berendezkedésének második demokratikus szakaszában) a déliek önrendelkezési igénye és népszavazás kiírása a muszlim északkal való jövőbeni kapcsolatukról továbbra is süket fülekre talált még a mérsékelt északi pártok esetében is. 1969-ben az alkotmányozó bizottság elkészített egy „végleges” alkotmánytervezetet, amelynek 1. cikke az országot az iszlám védelme alatt álló demokratikus szocialista köztársaságként határozta meg. A tervezet 3. cikke – Szudán vallási pluralitásának teljes elismerése hiányában – előírta, hogy az államvallás az iszlám, a törvénykezés fő forrása a sária, s az elnökség kizárólag muszlimokból állhat, másodosztályú állampolgárokká alacsonyítva le a délieket. Küszöbön állt egy elnöki köztársaság létrehozása iszlamista alkotmánnyal, a tervezet azonban ezúttal sem lépett életbe, tekintettel a Nimeri által 1969-ben végrehajtott katonai puccsra.²⁴ Szudán végleges alkotmányát ezt követően, 1973-ban hirdették ki: a vallási (felekezeti) pártok és a Muszlim Testvérek távolléte tette lehetővé a kereszténység és az összes többi déli vallás hivatalos elismerését. Az alkotmány 9. cikke kimondta továbbá, hogy a törvényhozás legfőbb forrása az iszlám jog és a szokásjog, amelyet mind az északiak, mind pedig a déliek eltérő módon²⁵ értelmeztek.²⁶ A vallási ellentétek azonban sem az új alkotmány, sem az első polgárháborút lezáró Addisz-Abeba-egyezmény ellenére²⁷ nem rendeződtek. A Nimeri-kormány Muszlim Testvérekhez tartozó politikusai nem voltak hajlandók támogatni a békemegállapodást, és Dél-Szudánt vallási határzónának tekintették, ahonnan az iszlám hódításnak el kell indulnia Afrika szarva irányába.²⁸ Sőt, Nimeri egyre inkább az iszlám utat pártolta, s az 1970-es években, Szudánban új, iszlám intézmények és rendezvények jöttek létre, mint például az Afrikai Iszlám Központ (African Islamic Center) vagy a Szent Korán Fesztivál (Festival of the Holy Qur'an).²⁹ Az évtized végére újra előtérbe kerültek a régi iszlamista politikusok, mint Haszan al-Turábi,³⁰ a Muszlim Testvérek vezetője, az Addisz-Abeba-egyezményt pedig

²² BOULDEN 2013: 309.

²³ NASONG'O 2015: 28–29.

²⁴ OTTO 2010: 188–189.

²⁵ Míg a nem muszlimok és a nem vallásos emberek a két jogforrásra egyenértékűként tekintettek, a muszlim vezetés később (1983-ban) többek között a 9. cikkelyre is hivatkozott, hogy igazolja a sária bevezetését. OTTO 2010: 190.

²⁶ OTTO 2010: 190.

²⁷ Az északi vallási pártok (Demokratikus Unionista Párt, Umma Párt, Muszlim Testvérek) nem érezték magukat kötve egy katonai diktátor által az akaratok ellenére aláírt megállapodáshoz, és helytelenítették annak legtöbb rendelkezését, amelyekre úgy tekintettek, hogy elősegítik a déli szeparatizmust, és akadályai az iszlám állam kikiáltásának. ROGIER 2005: 15.

²⁸ BAARSEN 2000: 22.

²⁹ OTTO 2010: 191.

³⁰ Haszan Abdulláh al-Turábi (1932–2016) szudáni iszlamista politikus, a múlt század hatvanas éveitől a Muszlim Testvérek szudáni szárnyának a vezetője. ROSTOVÁNYI 2020: 99.

sorozatosan megsértették. Az 1980-as évek elejére a szélsőséges iszlamisták nyomására ismételten megindult az iszlamizáció és arabizáció a déli területeken. 1983-ban a Nimeri-kormány az iszlám irányt követő politikát jelentett be, amelynek keretében politikai és jogi reformokba kezdett. Az akkor már igazságügy-miniszter al-Turabi vezetésével működő bizottság megkezdte a szudáni jogszabályok felülvizsgálatát, hogy azt összhangba hozzák az iszlám törvénykezéssel.³¹ Ennek eredményeképpen 1983 szeptemberében megszülettek az iszlamista törvények, amelyek elnöki rendelet formájában Szudán egész területére bevezették a sáriát, beleértve a déli autonóm részeket is. Gyorsan életbe lépett a bódító italok, a szerencsejátékok tilalma, s a szeptemberi törvények³² másodrangú állampolgárokká alacsonyították le a nem muszlimokat, és vallási büntetéseket helyeztek kilátásba számukra.³³ Nimeri intézkedései elégedetlenséget váltottak ki szerte az országban, beleértve az észak-szudáni városokat is, sztrájkokra és zavargásokra került sor, illetve katalizátorként hatottak az addigra már kitört felkelések további folytatását illetően is. Délen demonstrálók tiltakoztak a másodrangú státusz ellen, és a Szudáni Egyházak Tanácsa is elutasította az elnöki rendeleteket. Északon a világi pártok széles körű összefogása vádolta az új törvényeket azzal, hogy azok eltorzítják az igaz iszlámot, nőellenes, elnyomó és romboló hatásuk van az ország egységesítése tekintetében.³⁴ Az SPLM/A az iszlám törvények visszavonását és Nimeri távozását követelve csatlakozott a harcokhoz. A sária törvénykezés bevezetése több szempontból, közvetlenül is hozzájárult az északi és déli területek közötti (vallási) megosztottsághoz:

- megnövekedett a keresztény hitre áttérők száma, mivel a déliek (és mások is) így próbálták elkerülni az iszlám törvények általi büntetéseket;
- egyre több déli fiatallt terelt az SPLM soraiba;
- a növekvő társadalmi feszültségek kikövezték az utat el-Besír tábornok és a keményvonalas iszlamisták számára, hogy a későbbiekben puccsal megszerezzék a hatalmat.³⁵

A Nimeri bukását (1985) követő hároméves polgári kormányzás időszakát kihasználva az országban számos párt alakult, köztük az al-Turabi által alapított szélsőséges Nemzeti Iszlám Front (NIF).³⁶ El-Besír 1989-es hatalomátvételét követően ez a politikai erő jelentős mértékben hozzájárult az iszlamizáció és arabizáció újraindításához az ország déli részén, s a vallási feszültségek még inkább kiéleződtek. Annak ellenére, hogy a katonai kormányzat polgári kormánnyá alakult át (1993-ban el-Besír az ország elnöke lett), a szudáni kormány továbbra is az egyik legelnyomóbb rezsim maradt

³¹ NASONG'O 2015: 31.

³² A legfontosabb törvények voltak: a polgári perrendtartásról szóló törvény, a polgári ügyletekről szóló törvény, a büntető törvénykönyv, a büntetőeljárásról szóló törvény, a bizonyítékokról szóló törvény, a bírósági törvények, a bűnmegelőzési törvény és az adakozásról szóló törvény. OTTO 2010: 192.

³³ NASONG'O 2015: 31.

³⁴ OTTO 2010: 193.

³⁵ PATTERSON 2013: 7.

³⁶ A Nemzeti Iszlám Front politikai programjában a sária védelmezőjeként tüntette fel magát, azt állítva, hogy az iszlám jog védi a legjobban a nem muszlimok kultúráját és identitását is. Az iszlamizációval szembeni ellenállás a NIF véleménye szerint vagy „Nyugati összeesküvés”, vagy olyan „déli marxistáktól” ered, mint az SPLA vezetője, John Garang. OTTO 2010: 196.

Afrikában.³⁷ A NIF a radikális iszlamista ideológiát felkarolva volt a megtestesítője minden elnyomó rezsimnek Szudánban. Szerintük Szudán egy arab-muszlim ország, ahol a délieket át kell téríteni az iszlámra, és rákényszeríteni őket az arab kulturális asszimilációra.³⁸ Időközben a harcok egyre hevesebbé váltak, mivel el-Besír – tekintettel arra, hogy a szudáni reguláris hadsereg az SPLA nyomása alatt demoralizálódott – vallási propagandát használt a fegyveres erők tagjainak toborzása során, létrehozva a félkatonai Népi Védelmi Erőket (Popular Defence Forces).³⁹ Az 1990-es években az el-Besír/NIF-rendszer keményen fellépett az ellenzékkel szemben, az aktivistákat bebörtönözték és a vallási feszültségeket tovább fokozva szigorúan alkalmazták az iszlám törvényeket Szudánban. A NIF – amely a kezdettől fogva elutasította a tárgyalásos rendezést, ellenezte a békekezdeményezéseket – vallási harccá és szent háborúvá változtatta a polgárháborút, egy teokratikus állam megteremtése céljából.⁴⁰ Iszlamizációs programja megvalósításának elsődleges célpontja az igazságszolgáltatás volt, amelynek keretében az összes bíró több mint 60%-át az új rezsim kinevezettjei váltották fel. Míg a déli joghallgatókat, akik nem tanultak arabul, kizárták a jogi szakmák gyakorlásából, az új belépőket sokszor újonnan alapított jogi egyetemeken képezték a sáriára koncentrálva, figyelmen kívül hagyva a szudáni közjogi hagyományokat (egyes megfigyelők szerint sok női bírót is elbocsátottak vagy jelentéktelen megbízatásokba helyeztek át).⁴¹ 1991-től 1996-ig al-Turábi közreműködése révén az országban tartózkodott Oszáma bin Ládén al-Káida vezér is, aki segített az iszlamista eszméket magasabb szintre emelni a szudáni politikában.⁴² A rezsim egyértelművé tette politikai célkitűzéseit azáltal, hogy több ezer községi dolgozót rúgtak ki. A társadalom mélyreható iszlamizálása érdekében az igazságszolgáltatás mellett az oktatási minisztériumot is „megtisztították”, a tanárokat, tantestületi tagokat a NIF tagjaira cserélték, iszlamizálták a tanterveket, az oktatás nyelve pedig az arab lett, kizárva ezzel számos déli diákot az oktatási rendszerből.⁴³ A keresztény misszionárius iskolákat államosították,⁴⁴ al-Turábi 1998-ban pedig nyíltan kijelentette, hogy a vallási propagandával toborzott Népi Védelmi Erőknek a reguláris hadsereg helyébe kell lépnie, és fel kell sorakoztatnia a tömegeket a dzsihád mögé. Szerinte a Népi Védelmi Erők eszköz volt a muszlim közösség számára, hogy eleget tegyen a dzsihádhoz való hozzájárulásából eredő kötelezettségének.⁴⁵ Az északi kormányzat a vallást Szudán határain belül és kívül egyaránt mozgósító erőként használta. A NIF „átcsomagolta az arab dominancia régi témáit egy vonzóbb, radikálisabb iszlám köntösbe”. Külsőleg pedig a rezsim támogatta a szomszédos országok iszlamista csoportjait, Algériában a fundamentalistákat, és Kuvait iraki megszállását.⁴⁶ A '90-es évek végén az iszlamista katonai kormányzat kijelentette, hogy a Szudán vallási irányultságát célzó kereszt-

³⁷ ROGIER 2005: 26.

³⁸ NASONG'O 2015: 32.

³⁹ PATTERSON 2013: 6.

⁴⁰ ALI-MATTHEWS 1999: 215.

⁴¹ OTTO 2010: 199.

⁴² TOFT et al. 2011: 162.

⁴³ OTTO 2010: 199.

⁴⁴ BAARSEN 2000: 21.

⁴⁵ OTTO 2010: 200.

⁴⁶ ROGIER 2005: 26.

hadjárat indított háborút délen.⁴⁷ A 2003-ban megindult békefolyamatot megelőző kenyai tárgyalásokon a szudáni kormányzat egyetértett a Dél-Szudán függetlenségét érintően a későbbiekben megtartandó népszavazással, de az SPLA-nak is el kellett fogadnia, hogy északon továbbra is az iszlám törvények maradnak érvényben. A Szudán második polgárháborúját lezáró, 2005. január 9-én aláírt átfogó békemegállapodás vallásszabadságot biztosított az országban oly módon, hogy lehetővé tette az iszlám törvénykezés alkalmazását a muszlim északon, míg a keresztény dél és a szövet-ségi főváros Kartúm világiak maradhattak.⁴⁸

Összességében a Szudán függetlenné válását követő fél évszázados időszakot tekintve hol erőteljesebben, hol kevésbé agresszíven, de folyamatosan (beleértve a két polgárháború közötti időszakot is) megfigyelhetők az északi muszlim kormányzatok déli területeket érintő iszlamizációs és arabizációs politikai célkitűzéseit szolgáló (erőszakos) törekvései. A vallási feszültségek és az elnyomás az északi kormányzatok részéről – függetlenül az adott politikai berendezkedéstől (katonai diktatúra vagy demokratikus rendszer) – mindvégig nyomon követhetők. A déli elégedetlenség fokozódott, amikor a szudáni állam egyre kirekesztőbbé vált, és az iszlamizáció politikáját kényszerítette Szudán egész lakosságára.⁴⁹ A Besír-rendszer stratégiai célja pedig – tovább súlyosbítva a vallási ellentéteket – a szudáni társadalom mélyreható iszlamizálásának a megvalósítása volt.⁵⁰ Ugyanakkor a vallási elemeken kívül Szudán két polgárháborúja során más fontos faktorok is jelentősek voltak, ezekkel a következő fejezet foglalkozik.

Egyéb körülmények

A politikai eseményekre több tényező is hatással van, és a vallási polgárháborúk⁵¹ háttérben többnyire meghúzódnak a konfliktust befolyásoló egyéb fontos (gazdasági, demográfiai, kulturális stb.) körülmények.⁵² A dél-szudániakat a vallási kérdéseken kívül a politikai szabadság, az afrikai identitás, a gazdasági lehetőségek egyaránt foglalkoztatták, de mindkét fél harcolt a délen található hatalmas olajtartalékokhoz való hozzáférésért is. Szudán tekintetében a vallási feszültségek mélyen beágyazódtak az egymást átfedő történelmi, kulturális, társadalmi és gazdasági sérelmekbe.⁵³

⁴⁷ ALI-MATTHEWS 1999: 196–203.

⁴⁸ A keresztényüldözés vonatkozásában Szudán a mai napig súlyosan érintett. Erre vonatkozóan évről évre lásd KALÓ-UJHÁZI 2018: 33–48; KALÓ-PETRUSKA-UJHÁZI 2019: 25–42; UJHÁZI et al. 2020: 103–121; UJHÁZI et al. 2021: 171–190.

⁴⁹ BAARSEN 2000: 21.

⁵⁰ OTTO 2010: 200.

⁵¹ A vallási polgárháború az identitásalapú polgárháborúk altípusa, ahol a vallási meggyőződés vagy a vallásgyakorlás az adott konfliktus egy kérdéses pontja. A vallás a konfliktusban egyaránt betölthet központi vagy mellékes szerepet. Központi tényezőként értékelhető például, ha a lázadók azért harcolnak, hogy az államot vagy a lázadók uralta régiót egy konkrét vallási hagyomány szerint kormányozzák. TOFT 2021: 1611–1612.

⁵² Ahogyan Sztankai Krisztián fogalmaz egyik tanulmányában: „a vallás epifenomén, azaz a konfliktusok főként nem vallási okokból, hanem sokszor anyagi (vagy más gazdasági indítékok) vagy kulturális sérelmek miatt fordulnak elő. Bizonyos esetekben a konfliktus mögött rejlő politikai, gazdasági vagy egyéb sérelmeket sokszor vallási kontextusban fogalmazzák meg, hogy ezáltal a kevésbé kvalifikált, de vallásos lakosság körében toborozni tudjanak azok a személyek, csoportok, amelyeknek anyagi érdekük fűződik a konfliktusok elmélyítéséhez.” UJHÁZI et al. 2021: 311.

⁵³ PATTERSON 2013: 4.

Patterson szerint a kondomínium időtartama alatt az észak–dél megosztottság fokozódott, mivel a fejlesztések főleg az északi, Nílus folyó környéki régiókra összpontosítottak. Az ország északi és déli körzeteit egyetlen közigazgatási régióba vonták össze anélkül, hogy jelentősebb konzultációt folytattak volna a déliekkel, akik emiatt a nagyobb észak politikai hatalmával szembeni alárendelt szereptől tartottak.⁵⁴ Nasong'o mélyen gyökerező történelmi és társadalmi-gazdasági sérelmeket azonosít Szudán észak–dél közötti konfliktusának hátterében. Álláspontja szerint a korábban az európaiak szolgálatában lévő arab segédek viselkedése a déliek iránt, illetve az elefántcsont-, majd később a rabszolga-kereskedelem során betöltött szerepük lefektette a jövőbeni bizalmatlanság és gyűlölet alapjait észak és dél között. A kondomínium időszak alatt a britek igyekeztek elzárni a déli területeket az északi muszlim befolyástól, hivatalos nyelvként az arab helyett az angolt (vagy a gyarmati tisztviselő körzetének bennszülött nyelvét) használtatták, és fokozták keresztény hittérítőik tevékenységét délen. A gyarmati politika dél teljes afrikánizációját, Szudán észak–délre történő megosztását célozta.⁵⁵ Nasong'o rámutat arra, hogy a függetlenné válás küszöbén mind a parlament, mind a közigazgatás szudanizációja⁵⁶ során jelentős sérelem érte a délieket, minthogy az északi tisztviselők mindent elkövettek, hogy hatékonyan csökkentsék a déli képviselők számát.⁵⁷ Baarsen az okok komplexitására hívja fel a figyelmet, magától értetődőnek tartva, hogy az etnokulturális megosztottság mozgósító szerepet játszott a konfliktust tekintve, de kiemeli a politikai és gazdasági motívumok fontos szerepét is. Baarsen rámutat arra, hogy a szudáni állam soha nem volt képes a nemzeti szudáni identitás kialakítására, az erre irányuló kísérletek kizárólag az északi iszlám etnokulturális örökségen alapultak, kizárva ezzel a déli lakosság afrikai identitását. Megjegyezi, hogy a nemzetközi környezet is (többször) kedvezett a polgárháborúknak, hiszen az ideológiai és etnokulturális indítékok, a hatalmi politika és a gazdasági érdekek együttese alapján több külső szervezet is (katonai) támogatást nyújtott a harcban álló felek, különösen a szudáni kormány részére.⁵⁸

Szintén az okok összetettségét és gyarmati múltba történő visszanyúlását emeli ki Herr, aki szerint a gazdasági, politikai és adminisztratív (közigazgatási) hatalom a gyarmati idők óta az ország északi részére koncentrálódott, miközben a déli, de a nyugati és keleti tartományok is egyre inkább marginalizálódtak. A szudáni konfliktus egyik fő okaként Herr az ezen régiók közötti társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket jelöli meg.⁵⁹ A törékeny államokat vizsgáló Rotberg szerint a bukott szudáni állam északi és déli megosztottságában jelentős szerepe volt a gyarmati adminisztráció hibáinak, a függetlenség kivívását követő megkülönböztetéseknek, valamint az olaj felfedezésének délen. A gyenge északi állam, amely minimális szinten biztosított politikai javakat a többségében muszlim választói számára, egy igazi bukott állam magjává vált a déllel folytatott hosszú polgárháborúja során. Ráadásul a központi kormányzat nem biztosított politikai javakat déli polgárainak, ellenségnek tekintette őket, Szudán (mint állam)

⁵⁴ PATTERSON 2013: 5.

⁵⁵ NASONG'O 2015: 22–23.

⁵⁶ A szudanizáció a gyarmati uralom alatt hivatalban lévő angol és egyiptomi közszerológati tisztviselők szudáni állam-polgárokkal történő felváltását jelentette. AL-TERAIFI 1977: 117.

⁵⁷ NASONG'O 2015: 25.

⁵⁸ BAARSEN 2000: 18.

⁵⁹ HERR 2010: 9.

régóta kudarcot vallott.⁶⁰ Ottaway és El-Sadany szerint az egész országot uraló észak politikailag rendkívül instabil volt, a hatalom a katonai és polgári kormányok között váltakozott a baloldaliaktól az iszlamista irányultságúakig. A dél általában neheztelt a domináns északra, de mély megosztottság is jellemezte, különösen a törzsi vonalak mentén (ezt az északi kormányzatok szisztematikusan ki is használták). Úgyszintén tovább bonyolítja a helyzetet a mindkét fél számára létfontosságú erőforrás, az olaj.⁶¹ Ali és Matthews arra hivatkozik, hogy Szudán függetlensége óta valamennyi rezsim (beleértve a civil és katonai kormányzatokat egyaránt) a polgárháborút kizárólag külső erők hatásainak tulajdonította. Az uralkodó északi elit sosem tekintett a konfliktusra másként, mint regionális felkelésként, helyi lázadásként vagy éppen „déli problémaként”. Ugyancsak megjegyzi, hogy a szudanizáció – ami csak névleg volt nemzeti, valójában a szudáni közzolgálat (közigazgatás) „északiasodását” jelentette – a bürokrácia adománya lett, és a vallási pártok arra használták, hogy megjutalmazzák pártfogoltjaikat, újakat találjanak, illetve befolyást szerezzenek az államapparátuson belül.⁶² A nemzetközi befolyásoló tényezőket tekintve Stapleton említést tesz arról, hogy Izrael érintettsége már az 1960-as évek végén, a '70-es évek elején felmerült, az arab rezsimék féken tartása céljából. Izrael, amely déli frontot akart nyitni az arab államokkal való konfliktusában, katonai kiképzést és támogatást nyújtott a Joseph Lagu ezredes vezette Anyanya Nemzeti Fegyveres Erők részére. Szintén jelen volt a bosszú vezérelte (nyugatbarát) etióp kormány támogatása az eritreai lázadók szudáni megsegítése miatt, de Uganda is támogatta a felkelőket, mivel Idi Amin az ugandai hadsereg parancsnoka országa északi, Dél-Szudánnal határos vidékéről származott.⁶³

Összességében az ország északi és déli területei közötti ellentétet a valláson és a nyelven kívül tovább élezték a brit gyarmati politika intézkedései, a déli részeken elmaradt fejlesztések, a szudanizáció, az etnikai és törzsi feszültségek, globális és nemzetközi befolyásoló tényezők, az északi kormányzatok gyengeségei (legitimitásuk hiánya), az 1970-es évek végén felfedezett kőolajlelőhelyek, de említhetnénk az északi elit Szudán polgárháborúival kapcsolatos (sajátos) nézőpontját is. A szakértők elemzései között a fő okokat tekintve átfedések és különbségek egyaránt fellelhetők, azonban kétségtelen, hogy a fenti körülmények – ha eltérő időszakokban is, de – releváns tényezőkként jelentkeztek az ország két polgárháborúja vonatkozásában.

Összegzés

A Szudánban tizenhét, majd huszonnégy éven át zajló harcok Afrika leghosszabb ideig tartó fegyveres konfliktusai közé tartoznak. A két polgárháború kirobbanásának okai sokrétűek, és a vallási ellentéteket több más, fontos körülmény is bonyolította. A muszlim észak és a keresztény, illetve animista vallású dél közötti megosztottság régóta jelen volt az országban, az okok azonban egyértelműen mutatják a polgárháborúban szerepet játszó faktorok komplexitását. A vallás mint identitásképző elem, az északi

⁶⁰ ROTBERG 2003: 13.

⁶¹ OTTAWAY – EL-SADANY 2012: 5.

⁶² ALI–MATTHEWS 1999: 196, 203.

⁶³ STAPLETON 2018: 95.

és déli területek közötti vallási ellentét, illetve az északi kormányok déli területeket érintő erőszakos iszlamizációs törekvése ugyanakkor folyamatosan végigkísérte Szudán történelmét a függetlenné válástól kezdődően egészen Dél-Szudán elszakadásáig. Szudán első polgárháborújának időtartama alatt több kísérlet is történt az ország iszlamizálására, a második polgárháború során pedig a vallási elnyomás a korábbiaknál is meghatározóbban jelentkezett. A Szudán egész területére kiterjesztett iszlám törvénykezés katalizátorként hatott a fegyveres harcokra, s jelentős mértékben fokozta az erőszakot a szemben álló felek között. A vallás kulcsfontosságú tényezővé válik akkor, amikor előírják, kötelezővé teszik.⁶⁴ A vallási pártok sok esetben gátolták a már megindult békefolyamatokat, részszint mert a szektáriánus elit számára az iszlám és az arab nyelv nemcsak ideológiai fegyver, de legitimitás iránti igényének alapja is volt. Ennek fontosságát al-Mahdi, Szudán korábbi miniszterelnöke világossá tette, amikor megfogalmazta, hogy a szudáni nemzet domináns eleme az iszlám, ennek kifejezője az arab nyelv, büszkeségét és tekintélyét pedig csakis egy iszlám újjászületés alatt fogják észrevenni.⁶⁵

A második polgárháborút lezáró békemegállapodást követően Dél-Szudán 2011-ben független állammá vált, az SPLM/A célját elérve kormányzó erőként lépett fel az új országban. A különböző etnikai (harcos) csoportokat a kormányzat besorozta a Dél-Szudáni Védelmi Erők (South Sudan Defence Forces, SSDF) nevű katonai szervezetbe.⁶⁶ A béke azonban rövid életűnek bizonyult, és 2013 decemberében az országban polgárháború tört ki, aminek következtében az ország gazdasága romokban, a korrupció pedig hatalmas méreteket öltött (a polgárháború 2018-ban békeszerződéssel zárult). A közelmúltban Dél-Szudán esetében az erőszak jellemzően nemzeti szintű konfliktusok eredményeként kezdődik, majd később átszivárog a szubnacionális és helyi politikai szintekre. A rezsimnek pedig sokszor hasznára válik, hogy az egymás ellen versengő elit kimerítik politikai és katonai erőforrásait.⁶⁷ Szudánban el-Besír iszlamista katonai rendszerét két tábornoka, Mohamed Hamdan Dagalo a Gyorsreagálós Erők (Rapid Support Forces, RSF) parancsnoka, valamint Abdel-Fattah al-Burhan 2019-ben megdöntötte. A stabilizálódást azonban megállította a 2021 októberében végrehajtott katonai puccs, amely a polgári és katonai hatóságok közötti hatalommegosztó alkuval végződött.⁶⁸ A sorozatos utcai tüntetéseket, valamint a gazdaság beszakadását követően 2023 áprilisában heves harcok kezdődtek Szudánban a két tábornok közötti rivalizálás eredményeképpen. A béke továbbra sem tűnik tartósnak Szudán és Dél-Szudán tekintetében. Bár a 2011 utáni konfliktusok vonatkozásában elsősorban hatalmi harcok valószínűsíthetők, bármikor (újra) előkerülhet a vallási elem. Mindez különösen fontos a tekintetben, hogy azok a polgárháborúk, amelyek esetében a vallás meghatározó szerepet játszik, általában pusztítóbbak, több halálos áldozatot követelnek, átlagosan tovább tartanak és nagyobb valószínűséggel ismétlődnek meg újra.⁶⁹

⁶⁴ TOFT et al. 2011: 152.

⁶⁵ ALI-MATTHEWS 1999: 201.

⁶⁶ WATSON 2023: 18.

⁶⁷ WATSON 2023: 21.

⁶⁸ HORNER-SOLIMAN 2023: 12.

⁶⁹ TOFT 2021: 1614–1618.

Felhasznált irodalom

- AL-TERAIFI, Al-Agab A (1977): Sudanization of the Public Service: A Critical Analysis. *Sudan Notes and Records*, 58, 117–134. Online: www.jstor.org/stable/44947360
- ALI, M. Taisier – MATTHEWS, Robert O. szerk. (1999): *Civil Wars in Africa. Roots and Resolution*. Montreal: McGill-Queen's University. Online: <https://doi.org/10.1515/9780773567382>
- BAARSEN, M. V. Van (2000): *The Netherlands and Sudan: Dutch Policies and Interventions with Respect to the Sudanese Civil War*. Online: www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20000801_cru_paper_baarsen.pdf
- BOULDEN, Jane szerk. (2013): *Responding to Conflict in Africa*. New York: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9781137367587>
- CARNEY, Tim – YATES, Mary Carlin (2018): *Sudan, Soft Power, Cultural Engagement, and National Security*. Online: www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2018/03/Sudan_Soft_Power_Proof_web.pdf
- HERR, Stefanie (2010): *Binding Non-state Armed Groups to International Humanitarian Law—Geneva Call and the Ban of Anti-personnel Mines: Lessons from Sudan*. Online: www.prif.org/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prif95.pdf.pdf
- HORNER, Jonas – SOLIMAN, Ahmed (2023): Coordinating International Responses to Ethiopia–Sudan Tensions. *Research Paper*, 12. Online: <https://doi.org/10.55317/9781784135669>
- KALÓ József – UJHÁZI Lóránd szerk. (2018): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2018*. Budapest: Dialóg Campus.
- KALÓ József – PETRUSKA Ferenc – UJHÁZI Lóránd szerk. (2019): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2019*. Budapest: Háttér.
- NASONG'O, Wanjala S. szerk. (2015): *The Roots of Ethnic Conflict in Africa. From Grievance to Violence*. London: Palgrave Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1057/9781137555007>
- OTTAWAY, Marina – EL-SADANY, Mai (2012): *Sudan: From Conflict to Conflict*. Carnegie Endowment for International Peace. Online: <https://carnegieendowment.org/research/2012/05/sudan-from-conflict-to-conflict?lang=en>
- OTTO, Jan Michiel szerk. (2010): *Sharia Incorporated. A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present*. Amsterdam: Leiden University. Online: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/32882/595048.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- PATTERSON, Eric (2013): Sudan: Race and Religion in Civil War. *Religion and Conflict Case Study Series*, 2013. augusztus, 5–7. Online: <https://berkeleycenter.georgetown.edu/publications/sudan-race-and-religion-in-civil-war>
- ROGIER, Emeric (2005): *No More Hills Ahead?: The Sudan's Tortuous Ascent to Heights of Peace*. Online: www.clingendael.org/sites/default/files/2016-02/20050800_cscp_security_paper_1.pdf
- ROSTOVÁNYI Zsolt (2020): *Az iszlám és a 21. század*. Budapest: L'Harmattan.
- ROTBERG, Robert I. szerk. (2003): *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Washington: Brookings Institution. Online: www.jstor.org/stable/10.7864/j.ctvbd8j54

- STAPLETON, Timothy (2018): *Africa: War and Conflict in the Twentieth Century*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group. Online: <https://doi.org/10.4324/9781351104685>
- TOFT, Monica Duffy (2021): Getting Religion Right in Civil Wars. *Journal of Conflict Resolution*, 65(9), 1611–1612. Online: <https://doi.org/10.1177/0022002721997895>
- TOFT, Monica Duffy – PHILPOTT, Daniel – SHAH, Timothy Samuel (2011): *God's Century. Resurgent Religion and Global*. New York – London: W.W. Norton & Company.
- UJHÁZI Lóránd et al. szerk. (2020): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2020*. Budapest: Mondat.
- UJHÁZI Lóránd et al. szerk. (2021): *Budapest-jelentés a keresztényüldözésről 2021*. Vác: Mondat.
- WARBURG, Gabriel (1970): The Sudan, Egypt and Britain, 1899–1916. *Middle Eastern Studies*, 6(2), 163–178. Online: <https://doi.org/10.1080/00263207008700145>
- WATSON, Daniel Christopher (2023): Rethinking Inter-Communal Violence in Africa. *Civil Wars*, 18. Online: <https://doi.org/10.1080/13698249.2023.2180924>